

Recenzija

Norberto Bobbio

»*Liberalizam i demokracija*«

Novi Liber, Zagreb 1992.

Novopokrenuta biblioteka »Erasmus« privatnog izdavača »Novi Liber« posvećena je razvoju liberalne, demokratske i poduzetničke kulture u nas. Znakovit naziv biblioteke nije samo spomen velikom Nizozemcu ili tek spretna etimologijska dosjetka o stvarima vrijednim ljubavi nego ponajprije uredničko htijenje da se i simbolički naglasi kritički i prosvjetiteljski duh edicije. Svaka od tri dosad objavljene knjige vrsna je teorijska pomoć novim demokracijama u potrazi za nedostajućim karikama političke i gospodarske kulture.

Knjiga svjetski poznatog talijanskog pravnika i filozofa Norberta Bobbia *Liberalizam i demokracija* svojevrstan je kritički rječnik osnovnih odrednica liberalno-demokratske političke paradigme, sačinjen od sedamnaest kratkih eseja kojima je, u našem izdanju, pridodat i esej »Vlast ljudi ili vlast zakona« iz Bobbieve knjige *Budućnost demokracije*.

Osnovna je nakana Norberta Bobbia ukazati na višeslojnu genezu pojmova »liberalizam« i »demokracija«, na načine njihova postupnog prožimanja, te na napetosti koje postoje unutar takve liberalno-demokratske političke paradigme što počiva na osjetljivoj ravnoteži liberalnih i demokratskih načela. Razlozi za takvo istraživanje su višestruki. Riječ je ne samo o konstituciji moderne europske i američke političke povijesti nego i o teorijskim izazovima koje najzaoštrnije izriče sadašnji savjetnik u State Departmentu Francis Fukuyama. U svjetskom povijesnom trijumfu liberalne demokracije Fukuyama vidi konačnu pobjedu jedine univerzalističke ideologije. Na tom tragu on izriče glasovitu tezu o kraju povijesti, obnavljajući, zapravo, mutatis mutandis, staru Hegelovu misao o kršćanskom germanskom svijetu u

kojem se dovršava hod povijesti. Povijest jest mrtva, tvrdi Fukuyama, jer se liberalnoj demokraciji ne može suprotstaviti nikakva nadmoćna politička paradigma. Svijet liberalne demokracije utoliko je posthistorijski svijet u kojem vladaju načela Kantova vječnog mira. Sukobi u svijetu, drži Fukuyama, ograničeni su na sukobe unutar historijskog svijeta u kojem liberalne demokracije još nisu trijumfirale, ili pak na rubna područja historijskog i posthistorijskog svijeta koji će se sudarati u tri točke: nafti, terorizmu i izbjeglicama. Je li Fukuyamina teorija povijesti rezultat odveć američki pragmatičnog čitanja Hegela ili, pak, kako autor tvrdi, realističnog pristupa u vanjskoj politici? Je li riječ o naivnom optimizmu ili o samosvjesnom stavu američke oficijalne politike, kojem posebice iz, Fukuyaminim riječima, historijske perspektive onih drugih ne nedostaje ravnodušnosti i cinizma? Je li hod povijesti baš tako neumoljivo pravocrtan? Mogu li ideje liberalne demokracije u postsocijalističkim sustavima i drugim raspadnutim autoritarnim režimima i praktično politički potisnuti sve ostale ideologije? Neovisno o odgovorima na takva pitanja, nitko ozbiljan danas ne može poricati teorijsku nadmoć liberalno-demokratske političke paradigme.

Istraživanja liberalizma i demokracije posebno su teorijski i praktički vrijedna za postsocijalističke sustave u kojima dvjesto godina nakon velike francuske revolucije postoji načelna perspektiva za oblikovanjem liberalno demokratske običajnosti.

Metodički pristup Norberta Bobbia u analizi liberalizma i demokracije ograničava raspravu na povijest ideja, a odustaje od razmatranja povijesnog konteksta. Pojmovno bistrenje danas gotovo semantički ispražnjenih pojmova političkog rječnika zahtijeva njihovo osnovno određenje. Liberalizam je svjetonazor i učenje o novovjekom pojmu individualne slobode omogućene ograničenjem političke vladavine. Demokracija, pak, u svom modernom značenju, jest teorija političke regulacije koja određuje način i oblik vršenja vlasti polazeći od ideala jednakosti.

Drugim riječima, liberalizam čine načela političke moralnosti, dok demokraciju čini teorija institucija. Individualna sloboda kao središnji moralni i politički ideal liberalizma i jednakost kao središnja vrijednost demokracije stožeri su moderne europske političke kulture. Za razliku od antičkog pojma slobode novovjeki ili liberalni pojam slobode znači odsustvo prepreka ili tzv. negativnu slobodu omogućenu ograničenjem političkog autoriteta. Ograničavanje političkog autoriteta liberalizam provodi na dvojak način: putem fundamentalnih prirodnih prava koja logički i povijesno prethode političkoj vlasti, te putem antiperfekcionističkog ustrojstva političke vlasti, što znači obvezivanje političkog autoriteta na jednak odnos spram različitih vrijednosnih orijentacija državljana. Na institucionalnoj razini to znači antipaternalističko ustrojstvo vlasti koje se provodi putem pravnih i minimalne države. Modernu ideju demokracije Norberto Bobbio školski razvija u komparativnoj analizi antičke i novovjeki demokracije, te neposredne i predstavničke demokracije uz isticanje posebno Rousseauove demokratske ideje. Vrijednosnu osnovicu demokratske teorije čini moralni i politički ideal jednakosti, koji ovisno o prožimanju s različitim političkim moralnostima dobiva i različita značenja.

Prožimanje liberalizma i demokracije tijekom prošlog stoljeća postupan je i mukotrpan proces. Njegov ritam određuje središnja dvojba: ugrožava li demokratsko proširenje prava glasa osobnu slobodu i liberalnu državu ili je pak njezina nužna nadopuna? Najveći liberalni teoretičari prošlog stoljeća, suvremenici i prijatelji, Alexis de Tocqueville i John Stuart Mill daju različite odgovore na takvu dvojbu i oblikuju dvije struje prošlostoljetnog liberalizma: konzervativni liberalizam i radikalni liberalizam. Alexis de Tocqueville uvida da svijet proizišao iz revolucije nezaustavljivo stremi demokratskom idealu jednakosti. Egalitarna načela, međutim, prijete proširenjem ne samo na političku nego i na društvenu sferu, ugrožavajući središnju vrijednost liberalizma — osobnu slobodu. Hoće li i na koji način, pita se jetko De Tocqueville, preživjeti slo-

boda u demokratskom društvu? Demokracija kao oblik vladavine podupire jednakost na uštrb slobode i stoga nužno vodi tiraniji većine. Ona počiva na lažnom argumentu egalitarizma po kome je brojnost u prednosti pred osobnošću. To je teorija jednakosti, negoduje De Tocqueville primijenjena na inteligenciju. I demokraciji, baš kao i svakom drugom obliku političke vladavine, potrebna su liberalna ograničenja jer, kazuje De Tocqueville u svom glavnom djelu *Demokracija u Americi*: »Svemoć je po sebi zla i opasna stvar... Ne postoji na zemlji moć koja je po sebi toliko dostojna štovanja ili ima neko sveto pravo, da bih joj dopustio da djeluje bez kontrole i da vlada bez zapreka. Kada vidim da se bilo kojoj vlasti daje pravo i mogućnost da čini što hoće, bez obzira na to zove li se ona narodom ili kraljem, demokracijom ili aristokracijom, bilo da se vrši u monarhiji ili republici, tvrdim da je u tome klica tiranije.«

Nasuprot Alexisu de Tocquevilleu, koji tvrdokorno smatra da se moderna politička kultura mora odlučiti u dvojbi ili sloboda ili jednakost, John Stuart Mill drži da je moguće pomiriti liberalna i demokratska načela ozbiljujući jednakost u slobodi. Odlučujući iskorak liberalizma spram demokracije posredovan je Millovim etičkim uvidima. On napušta moralnost utemeljenu na pravima i zagovara utilitarno opravdanje ljudskog djelovanja koje vodi računa o koristi svih zainteresiranih. Čovjek je određen kao biće samorazvoja i napretka, a savršeno slobodna vladavina znači vladavinu svih za dobrobit svijeta. Liberalna osnovica Millova učenja pregnantno je iskazana u njegovu glasovitom eseju »O slobodi«, koji ustvrđuje da je »svaki čovjek jedini autentični čuvar vlastitog zdravlja, kako fizičkog, tako mentalnog i duhovnog«. Takvom antipaternalističkom stavu kao fundamentalnoj odlici liberalne moralne filozofije Mill pridružuje i poznati princip štete koji dopušta legitimno posezanje političkog autoriteta u osobne stvari jedino u slučajevima sprečavanja nanošenja štete drugima. Podjednako oprezan spram opasnosti tiranije većine, Mill se

ipak, na tragu Benthamova radikalizma, zalaže za demokratsko proširenje prava glasa. Iz sudjelovanja u političkoj vlasti izuzeti su samo nepismeni i uživatelji socijalne pomoći koji ne plaćaju porez pa, prema tome, drži Mill, ne trebaju ni odlučivati o javnim rashodima. Demokratsku instituciju gotovo općeg prava glasa Mill prihvaća u okrilje svoga liberalnog učenja, što će i potaknuti izbornu reformu u Engleskoj 1832. godine. Postupnom oblikovanju liberalno-demokratske političke paradigme, pored presudnog utjecaja Johna Stuarda Milla, posredno će pridonijeti i pojava totalitarnih ideologija i režima u usporedbi s kojima će prvotne razlike liberalizma i demokracije postati gotovo zanemarivima.

Bobbieva analiza tocrijske političke karte Europe, ostavimo li po strani totalitarne ideologije, pokazuje da demokratski principi mogu prihvatiti liberalizam tvoreći liberalnu demokraciju, ali i nerevolucionarna socijalistička učenja tvoreći socijalnu demokraciju. Liberalna i socijalistička učenja, međutim, unatoč pokušajima, ne daju se pomiriti. Fundamentalna razlika proizlazi iz poimanja privatnog vlasništva. Liberalno učenje smatra ga jednom od osnovnih ljudskih sloboda, dok socijalističko učenje pak u privatnom vlasništvu vidi izvorište nejednakosti među ljudima, što se prokazuje kao moralno i političko zlo. Drugim riječima, moguće je biti liberal i demokrat, demokrat i socijalist, ali je nemoguće istovremeno biti i liberal i socijalist.

Trijumf liberalno-demokratske paradigme ne znači da su liberalna i demokratska načela postigavši ravnotežu izgubila svoju unutaraju dinamiku. Naprotiv. Napetosti između liberalnih i demokratskih načela očituju se teorijski i praktički. Liberalna načela nastoje ograničiti ekonomsku, posebice potrebnu, moć parlamentarnih odluka, tj. oslabiti političke zahtjeve u odnosu na društvenu regulaciju, dok demokratska načela, suprotno tome, nastoje proširiti egalitarne zahtjeve i izvan uskih političkih sfera. U prošlom je stoljeću problem tiranije

većine bio središte sukoba liberalnih i demokratskih principa. Danas je to tzv. problem nemogućnosti vladanja u demokracijama odnosno prigovor da je u modernim demokracijama politički sustav preopterećen i nemoćan spram mnoštva snažnih zahtjeva civilnog društva. Posljednjih godina liberalno-demokratski sustavi jasno ocrtavaju amplitudu između socijalne države i minimalne države. To znači da u granicama liberalno-demokratskog njihala razdoblja naglašenijih demokratskih zahtjeva zakonito smjenjuju razdoblja izravnije liberalne regulacije.

Naposljedku valja reći da je knjiga Norberta Bobbia *Liberalizam i demokracija* dobrodošao priručnik liberalno-demokratske kulture. Autorove osnovne odlike su jasnoća i preciznost izvoda, preglednost i širina tema i njihovo sustavno, ponekad i odveć školsko, razmatranje. Knjizi nedostaju, dijelom i zbog metodičkog pristupa, razmatranja o konstituciji civilnog društva i javnosti, te se, shodno tome, podcjenjuju opasnosti cesarističkih narodnih despotija.

Raul Raunić

Recenzija

Norberto Bobbio

Liberalizam i demokracija

Novi Liber, Zagreb, 1992. str. 151

Knjiga Norberta Bobbia, uglednog torinskog profesora politologije, pravnika, filozofa i teoretičara demokracije, *Liberalizam i demokracija*, pojavila se u hrvatskom prijevodu sredinom 1992. godine kao drugi naslov biblioteke »Erasmus« zagrebačkog »Novog Libera«. Predgovor knjizi napisala je urednica biblioteke Vesna Pusić, a prevela ju je Sanja Roić.

Liberalizam i demokracija su dva pojma, koji su u povijesnom razvoju mijenjali svoja značenja. Interpretacije tih pojmova, koji su